

Begravningsamtalet – en studie av kyrklig praxis under 1990-talet¹

Av Göran Gustafsson

I det avsnitt i *Den svenska kyrkohandboken* som ger anvisningar för begravningsgudstjänsten, konstateras inledningsvis att "Begravningen ingår i ett sammanhang som sträcker sig från dödsbädden till avskedet vid graven".² Den följande artikeln utgår från detta synsätt och behandlar delar av skeendet före begravningsgudstjänsten, genom att ta upp de kontakter mellan prästen och sorgehuset vilka i en eller annan form utgör ett fast inslag i det längre utsträckta sammanhang som kyrkohandboken talar om.

TVÅ OLIKA UPPFATTNINGAR

Då Biskopsmötet i *Ett biskopsbrev om död och begravning* 1988 vände sig till Svenska kyrkans präster, tog man inte bara upp begravningsgudstjänsten som den gestaltas enligt 1986 års kyrkohandbok utifrån liturgiska utgångspunkter. Man bejakade också kyrkohandbokens inledande synsätt både som princip och i praktiken genom att ägna förhållandevis stort utrymme åt prästens hembesök i sorgehuset. I brevet framhåller biskoparna:

När döden inträtt, är det angeläget att församlingsprästen så snart som möjligt får kontakt med sorgehuset. I den omedelbara sorgen befinner sig de närstående i kris. Frågorna är öppna, samtalet i den nya situationen söker sig väg. Där – i det sammanhanget – hör prästen med! I denna komplexa situation har församlingsprästen att fullgöra sitt uppdrag med det som hör till begravningsgudstjänsten i dess helhet. ... Prästens viktigaste bidrag till den enskilda människan vid sidan av begravningsgudstjänsten är hembesök och samtal.³

I fortsättningen pekar biskoparna också på att det är värdefullt om en kontakt mellan präst och sorgehus kommer till stånd "innan alltför mycket av

---

¹ Artikeln har utarbetats inom ramen för projektet "Begravnings seder – studier av sociala skillnader efter döden", som bedrivs vid Teologiska institutionen i Lund med stöd från Socialvetenskapliga Forskningsrådet (SFR).

² *Den svenska kyrkohandboken, DEL I, Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna, Antagen för Svenska kyrkan av 1986 års kyrkomöte*, Stockholm 1987, s. 179.

³ *Ett biskopsbrev om död och begravning*, Biskopsmötet 1988, utan tryckort och -år, s. 16.

begravningsgudstjänstens yttre utformning har fastställts med begravnings-entreprenörens hjälp”.⁴ Biskoparna visar på i hur många olika detaljer prästen kan hjälpa de sörjande. Det gäller inte bara psalmvalet och utformningen av begravningsgudstjänsten, utan också innehållet i dödsannonsen och valet av gravform. I alla dessa sammanhang kan prästen få ”nycklar in mot ett samtal om den kristna tron”.⁵ Brevet framhåller den svåra balansgång som begravningsamtalen kan innebära genom att prästen, samtidigt som han/hon möter en ovanlig öppenhet, måste avhålla sig från att se dessa samtal som evangelisationstillfällen bland människor som annars värjer sig för att ta upp religiösa frågeställningar:

I ett krisläge blir däremot den religiösa föreställningsvärlden ett slags tillflykt. Det kristna hoppet isoleras på detta sätt till att ge en yttersta tolkning i vissa angränsande krissituationer istället för att kunna fungera som riktningssivande för livet i dess helhet. Utmaningen i detta är uppenbar! Olika former för samtal och gemenskap måste vara vår väg in till människor – något som då berör hela församlingens sätt att fungera i lyssnande och omsorg för människors skull. ...

Samtidigt är det viktigt att betona, att sorg och död i sig inte får uppfattas som ett evangelisationstillfälle. Inte desto mindre kan ju närkontakt i samtal och omsorg skapa förutsättningar för ett starkt förtroende mellan enskilda människor och deras församling.⁶

Vad gäller den del av *Ett biskopsbrev om död och begravning* som tar upp begravningsamtalen, kan innehållet enkelt sammanfattas: Prästen bör så snart som möjligt ta personlig kontakt med sorgehuset och i sina samtal med de efterlevande inte stanna vid praktiska detaljer i samband med begravningsgudstjänsten utan också vara inriktad på att det är naturligt att existentiella frågor och trosfrågor i vid bemärkelse aktualiseras under samtalet.

Ett helt annat synsätt på vilken prästens roll bör vara i skeendet inför begravningsgudstjänsten kommer fram i broschyrer och annat material som begravningsbyråerna lämnar ut till sina kunder eller klienter. I flertalet av dessa nämns prästens medverkan endast i förbigående. I *När någon dör...*, som Fonus står bakom, konstaterar man i redovisningen av hur en jordbegravning går till att

Akten förrättas av präst i kyrka eller kapell och anhöriga kan själva, lämpligen i samråd med begravningsbyrå och/eller präst utforma akten vad gäller val av musik, psalmer etc.⁷

Utöver detta nämns inte några kontakter mellan präst och sorgehus. Ungefär lika utförlig är en annan broschyr från Fonus, *Låt oss göra det gemensamt*, som enligt undertiteln vill ge information om ”möjligheterna att utforma

⁴ Aa, s. 17.

⁵ Aa, s. 19.

⁶ Aa, s. 19f.

⁷ *När någon dör ... Praktisk information i samband med dödsfall*, Malmö 1997, s. 10.

en begravning efter egna önskemål". Där klargörs – efter det att man presenterat den borgerliga begravningsakten:

Även den kyrkliga begravningen lämnar stor frihet för de anhöriga att i samråd med präst och organist påverka innehållet.⁸

Går man till den hemsida som Fonus har på Internet, beskrivs också prästens roll i förberedelserna för begravningen som marginell:

Oavsett vem som är begravningsförrättare så brukar de anhöriga träffa denne någon dag innan begravningen. Det kan kännas tryggt att gå igenom ceremonin, så att man känner sig väl förberedd. De anhöriga får också tillfälle att tala om sina speciella önskemål.⁹

Det material de begravningsbyråer som är anslutna till Sveriges Begravningsbyråers Förbund förser sina kunder eller klienter med, ger uttryck för ett liknande synsätt på hur kontakterna mellan de sörjande och prästen bör gestalta sig. I *Hur gör jag nu?* framhålls inledningsvis att den som omedelbart efter ett dödsfall behöver någon att prata med kan vända sig till sjukhus- eller församlingsprästen eller till sjukhusets kurator eller distriktsläkaren,¹⁰ men då det kommer till förberedelserna för begravningen nämns ingenting om kontakter mellan präst och sorgehus. *Att dela sorgen*, som främst vänder sig till släkt och vänner, dvs inte till de allra närmast sörjande, förklarar under rubriken "Hur förbereds begravningen?":

Innan begravningen har de anhöriga också haft kontakt med den person som skall förrätta begravningen, officianten, antingen det är en präst, borgerlig begravningsförrättare eller någon annan.¹¹

En senare och större skrift som också fås på SBF-byråerna utgör *Ett minne för livet*. Här nämner man möjligheten att de sörjande varit i kontakt med den präst som skall svara för begravningen redan innan kontakten med begravningsbyrån etableras, men för övrigt förekommer prästen här endast under avsnittet om sång och musik:

Vilka psalmer som skall sjungas under begravningen väljer du ut tillsammans med prästen. Övrig musik diskuterar du tillsammans med oss eller kyrkomusikern och eventuellt prästen. Vad som är lämpligt eller inte, avgörs av prästen och kyrkomusikern.¹²

Sveriges Begravningsbyråers Förbund har emellertid även tagit initiativet till en broschyr med titeln *Att ta farväl* med "några ord till dig som mist en

⁸ *Låt oss göra det gemensamt*, Malmö 1996, s. 8.

⁹ Adressen <http://www/fonus.se>, Avsnittet Livets slut, Begravningen, Förbereda begravningen, Vem skall förrätta begravningen?. 1998-02-18.

¹⁰ *Hur gör jag nu? En skrift om begravningar*, 3:e upplagan, utan tryckort 1993, s. 5.

¹¹ *Att dela sorgen. En vägledning för släkt och vänner*, utan tryckort 1994, s. 18.

¹² *Ett minne för livet. Råd från begravningsbyrån*, utan tryckort 1995, s. 27.

nära anhörig”. Texten är producerad av samma företag som SBF:s övriga material, men man har i detta fall haft en rad präster som rådgivare. Broschyren är tryckt hos Verbum och lämnas ut av församlingarna eller prästerna. I denna skrift ges prästen en helt annan roll i skeendet kring begravningen än enligt det tidigare redovisade materialet. Redan inledningsvis konstateras att

Det du framförallt bör veta är att du alltid kan vända dig till den präst som skall leda begravningsgudstjänsten när det är något du undrar över eller när sorgen känns svår. Om du beskriver dig själv som tvivlande eller helt övertygad kristen har i det här fallet mindre betydelse. Prästen har en själasörjande uppgift för alla i sin församling och är van att möta människor utifrån deras erfarenheter, tankar och problem.¹³

Till skillnad från i de tidigare nämnda broschyrerna, får här också begravningssamtalet en utförlig presentation:

Inför begravningen gör prästen ett hembesök hos de närmast anhöriga. Det går även bra att träffas på annan plats om man hellre vill det. Syftet med mötet är att ge stöd i sorgen och förbereda begravningen. Prästen går igenom vad som händer i kyrkan eller kapellet, man väljer psalmer och pratar om den döde för att prästen skall förstå de anhörigas situation bättre.

Prästen kan även ha enskilda samtal med anhöriga för att ge stöd i sorgen. ...

Med en präst kan du prata om vad som helst, familjeproblem, sömnsvårigheter eller till synes triviala, vardagliga problem. Prästen har tystnadsplikt enligt lag när det gäller enskilda samtal.¹⁴

Ser man bort från den allra sist redovisade texten, som emellertid hämtats ur en skrift som inte rutinmässigt kommer i de efterlevandes händer vid ett dödsfall, förefaller det som om man skulle kunna sammanfatta den information om begravningssamtalen som begravningsbyråernas broschyrer förmedlar: Rutinmässigt förekommer någon kontakt mellan den präst som officierar vid begravningsgudstjänsten och de sörjande och vid detta tillfälle brukar man diskutera praktiska detaljer – framförallt psalmvalet – med anknytning till begravningen. Det bör framhållas att denna slutsats bygger på byråernas tryckta material och inte på deras agerande i konkreta situationer, vilket naturligtvis kan vara helt annorlunda och sannolikt är mycket skiftande.

Det är lätt att konstatera att det finns en stor skillnad mellan den uppfattning om begravningssamtalet som biskoparna ger uttryck för i *Ett biskopsbrev om sorg och begravning* och det som kommer fram i begravningsbyråernas informationsmaterial. Enligt det första synsättet är samtalet ett tillfälle då prästen möter människor som befinner sig i en krissituation och som kan behöva stöd i denna situation. Enligt det senare synsättet är samtalet en kontakt mellan prästen och de efterlevande för att gå igenom skeendet vid

¹³ *Att ta farväl. Några ord till dig som mist en nära anhörig*, utan tryckort 1997, s. 3.

¹⁴ Aa, s. 6 f.

den kommande begravningen – och därvid kan man klara upp en del praktiska frågor som inte har lösts tidigare. Motsättningen mellan de båda synsätten markeras i åsikten om när man menar att kontakterna bör äga rum. Enligt biskopsbrevet är det viktigt att de etableras ”så snart som möjligt”, medan man av begravningsbyråernas information kan läsa ut att det räcker om kontakten etableras någon dag eller några dagar före begravningen. I de miljöer där begravningen äger rum strax efter dödsfallet har den sistnämnda skillnaden knappast någon betydelse, medan den däremot kan ha det i miljöer där man dröjer några veckor eller längre med begravningen. Begravningsbyråernas material förefaller närmast vara skrivna med utgångspunkt från den senare situationen.

Två synsätt på begravningssamtalen har kommit fram. Uppgiften i fortsättningen av artikeln är att, utifrån ett nyinsamlat material om de begravningsgudstjänster som Svenska kyrkan svarar för, klarlägga hur kontakterna mellan präster och sörjande gestaltar sig i olika miljöer och under olika förutsättningar. Innan dessa data redovisas och diskuteras, finns det emellertid skäl att något ta upp hur bruket med tämligen formaliserade och möjligen också rutiniserade begravningssamtal har vuxit fram.

EN KYRKLIG SED VÄXER FRAM

I den *Handbok för begravning* som vänder sig till Svenska kyrkans präster och som fick viss officiell prägel genom att den dåvarande ärkebiskopen Bertil Werkström försåg den med ett förord, sägs det i inledningen till avsnittet om sorgehusbesöken att ”Det blir väl allt ovanligare att begravning äger rum utan någon kontakt mellan präst och sörjande”.¹⁵ Detta antyder att de mer eller mindre institutionaliserade samtalen mellan präst och sörjande tidigare inte varit lika självklara som de framstår som idag, utan att de är företeelser som steg för steg vuxit fram, så att de nu från kyrkans sida betraktas som ett närmast självklart moment i ”det sammanhang som sträcker sig från dödsbädden till avskedet vid graven”. I enskilda fall har det väl alltid förekommit att präster tagit kontakt med ett sorgehus för att vara till stöd och hjälp. I många miljöer medförde – och medför i viss mån fortfarande – både det dagliga livet och söndagens gudstjänst kontakter mellan de sörjande och prästen utan att kontakterna från vare sig de sörjandes eller prästens sida uppfattades som en mer eller mindre formaliserad del av skedet inför begravningen.

De ”medvetna” begravningssamtalen förefaller ha börjat bli vanliga under 1960-talet. Biskoparnas ämbetsberättelser från 1950-talet nämner inte i något fall sorgesamtal eller begravningssamtal. En orsak till detta kan ha varit att det formulär – utarbetat av Yngve Brilioth vid början av 1950-talet

¹⁵ *Handbok för begravning*, Kerstin Lindqvist och Lars Sverkström (red), Stockholm 1987, s. 15.

och så småningom använt ”i ett flertal andra stift”¹⁶ – som ingick i präster-
nas ämbetsberättelser fram till slutet av 1960-talet inte upptog några frågor
om begravningsamtal. Det är betecknande att i *Tala om döden*, som bygger
på en artikelserie i Svenska Dagbladet vintern 1967, argumenterade Helge
Brattgård – då domprost i Linköping – för att prästen skulle ha kontakter
med sorgehuset före akten i kyrkan eller kapellet, med utgångspunkt från
att kunskapen om den kristna synen på jordfästningen är så begränsad:

Det är därför ur alla synpunkter nödvändigt att präster och pastorer före jordfäst-
ningarna får tillfälle till personliga samtal med de sörjande.¹⁷

Brattgård sökte på olika sätt klargöra vilka betydelsefulla erfarenheter som
kunde vinnas genom sådana kontakter, och det ligger i hela hans framställ-
ning att de inte var ett återkommande inslag i prästernas arbetsschema.
Detta kan också utläsas av den artikel med vilken Brattgård inledde artikel-
serien.¹⁸

Under 1960-talet, och framförallt mot slutet av detta årtionde, började
det förekomma omnämmanden av begravningsamtal i biskoparnas ämbets-
berättelser.¹⁹ Den förste hos vilken man finner ett sådant omnämmande är
Gösta Lundström. Vid prästmötet i Strängnäs 1962 konstaterade han: ”Ett
hembesök som man aldrig vill försumma är när ett dödsfall har inträffat,
före en jordfästning”. Han tillade: ”...hur ofta känner man då inte med
vemod i hur mycket högre grad vi präster borde vara själasörjare”.²⁰ Vid det
följande prästmötet, 1968, påpekade Lundström: ”Besök i sorgehuset eller
annan kontakt med de närmast sörjande är ett *conditio sine qua non*”.²¹
Tidigt ute var också Gert Borgenstierna som, då han vid prästmötet i Karl-
stad 1965 redovisade utvecklingen på själavårdens område, formulerade en
retorisk fråga: ”Det förekommer väl t.ex. aldrig att en jordfästning förrättas
utan att hembesök i sorgehuset först avlagts?”²² Sex år senare konstaterade
han ändå att mindre än hälften av prästerna i stiftet ”som regel” gjorde
sorgehusbesök.²³ Vad Sven Silléns uttalande om kontakter med sorgehusen
vid prästmötet i Västerås 1968 egentligen säger om förekomsten av sådana
är inte helt tydligt:

¹⁶ Se *Protokoll och handlingar rörande prästmötet i Uppsala 1966*, Uppsala 1968, s. 89.

¹⁷ Brattgård, Helge: Bryt dödstynaden! I *Tala om döden. 17 debattinlägg kring ett undanträngt
problem i det moderna samhället*, Stockholm 1967, s. 55–72.

¹⁸ Brattgård, Helge: Dödens nya ansikte. I *Tala om döden*, aa, s. 9–21.

¹⁹ Genomgången i fortsättningen av detta avsnitt bygger på de ämbetsberättelser som är tillgäng-
liga i biblioteket på Teologiska institutionen i Lund och/eller vid Lunds Universitetsbibliotek.
Enstaka ämbetsberättelser saknas emellertid i båda samlingarna och det har inte varit möjligt att
för denna forskningsuppgift ta del av ämbetsberättelser som kan finnas i stiftsarkiven utan att vara
tillgängliga i de nämnda biblioteken.

²⁰ *Strängnäs stifts prästmöteshandlingar 1962*, Nyköping 1962, s. 92.

²¹ *Strängnäs stifts prästmöteshandlingar 1968*, Nyköping 1968, s. 82.

²² *Handlingar rörande prästmötet i Karlstad den 23, 24 och 25 augusti 1965*, Katrineholm utan årtal,
s. 106.

²³ Se *Handlingar rörande prästmötet i Karlstad den 23, 24 och 25 augusti 1971*, Karlstad 1973, s. 174.

Och jag skulle vilja säga som min personliga mening här, att lika väl som det väl länge varit sed, så vitt jag förstår, att när det funnits fysisk möjlighet och t.o.m. när det inte har funnits det, en präst icke har jordfäst någon utan att förut ha haft personlig kontakt med sorgehuset ...²⁴

Ett klarare belägg för att begravningsamtalen var på väg att bli vanliga under slutet av 1960-talet, finner man i de utdrag ur kontraktsprostarnas ämbetsberättelser som Helge Ljungberg lät ingå i sin redovisning av utvecklingen i Stockholms stift vid prästmötet 1969. Från Södermalms kontrakt konstateras att man hade många jordfästningar, vilket ledde till att

En väsentlig del av prästens tid anslås för detta viktiga självvårdande arbete. Samtal med de närmast sörjande, besök i hemmet, helst vid s.k. samling, och vid jordfästningen en kort tydlig förkunnelse av evangelium och gärna ett deltagande i det rent mänskliga som prästen lärt känna i umgänget med de sörjande som står närmast ...²⁵

Man kan observera att samtliga de ämbetsberättelser som indikerar att sorgehusbesök och begravningsamtal var vanliga under 1960-talet, hänför sig till de mellansvenska stiftet.

I ämbetsberättelserna från 1970-talet blev det vanligt att biskoparna i sina ämbetsberättelser tog upp något om prästernas samtal med de sörjande inför jordfästningen. Det är inte möjligt – eller av större intresse – att här notera alla omnämningen av den typ som t.ex. ärkebiskop Bertil Werkström gjorde 1980: ”Hembesök i samband med dödsfall synes numera vara regel.”²⁶ En nyansering av dessa yttranden får man när man tar del av Helge Brattgårds synpunkter vid prästmötet i Skara 1978:

Här (= inför jordfästningarna) förekommer däremot regelbunden kontakt med hemmen, dock rätt ofta endast genom telefonsamtal. I många små församlingar är prästen väl bekant med sitt folk och där är besök i sorgehuset kanske inte alltid nödvändigt. Att de så gott som alltid är välkomna bekräftar erfarenheten.²⁷

Synpunkten att samtalen kan vara överflödiga i de små församlingarna möter man också hos Sven Ingebrand i Karlstad 1978.²⁸

Biskoparnas ämbetsberättelser från stiftet i södra och västra Sverige ger delvis en annan bild av kontakterna med sorgehusen än det hittills redovisade materialet. Sven Lindegårds föredragning i Växjö 1978 antyder att begravningsamtalen inte var helt allmänna i stiftet:

Jag tar som självklart, att varje präst före en jordfästning besöker sorgehuset. För egen del skulle jag finna det helt otänkbart att förrätta en jordfästning utan sådan kontakt.²⁹

²⁴ Västerås stifts prästmöteshandlingar 1967, Västerås 1974, s. 63.

²⁵ Handlingar rörande prästmötet i Stockholm den 9, 10 och 11 juni 1969, Stockholm 1969, s. 93.

²⁶ Protokoll och handlingar rörande prästmötet i Uppsala 1980, Uppsala 1981, s. 113.

²⁷ Församlingen i Skara stift; Skara stifts prästmöte 1978, Skara 1979, s. 69.

²⁸ Se Handlingar rörande prästmötet i Karlstad den 28–30 augusti 1978, Karlstad 1981, s. 83.

²⁹ Prästmötet i Växjö 1978, Klippan 1979, s. 100.

Som framgår av följande avsnitt har begravningssamtalen blivit allmänt förekommande i Göteborgs stift betydligt senare än på andra håll i landet. Det är också uppenbart att de inte prioriterats från stiftsledningens sida. Bo Giertz framhöll visserligen i sin sista ämbetsberättelse den evangeliserande funktion som förrättningarna kunde ha, men han påpekade också att många brudpar och begravningsföljen ser prästen "för första och enda gången, när han utför den förrättning de anmodat honom om".³⁰ Detta hade han viss förståelse för i "de prästerliga glesbygder" som de stora församlingarna utgjorde, men han framhöll att i den mån det fanns "någon ledig timma" så var det viktigt att prästen ägnade den åt dop- och vigelsamtal. En defaitistisk syn på jordfästningarna som kontaktyta möter man i efterträdaren Bertil Gärtners ämbetsberättelse från 1975.³¹ I ämbetsberättelsen 1987 visade Gärtner fortfarande en kluven inställning till förrättningssamtalen:

Samtal i samband med förrättningar har blivit allt vanligare. Även om tidspressen ibland kan bli stor för prästerna försöker många i alla fall ta kontakter med dopföräldrar, vigselpar och sorgehus. Men dessa samtal har nog inte funnit sin bästa form överallt. I varje fall får de inte ett sådant innehåll att man kommer in på förrättningarnas andliga innehåll. ...

Samtal i samband med begravningar sker inte alltid, vilket är förståeligt med tanke på det stora antal begravningar som prästerna i vissa av storstadsförsamlingarna har att förrätta. Men det är knappast att rekommendera. Den personliga kontakten, där den är önskad och möjlig, kan betyda en hel del.³²

Storstadsförsamlingarnas problematik kommer också fram i Per-Olov Ahréns ämbetsberättelser för Lunds stift. Liksom de allra flesta av biskoparna hade han en i grunden positiv syn på begravningssamtalen, men han såg också svårigheter:

Många större församlingar talar om kontakt endast genom telefonsamtal. Hembesök och sammanträffanden på annan plats sker i ett mindre antal fall. I några ämbetsberättelser sågs att telefonkontakt ofta räcker. Många anhöriga önskar heller inte besök.³³

Det sist påpekade förhållandet – att det finns efterlevande som inte önskar närmare kontakt med prästen – nämns också i Ahréns sista ämbetsberättelse där han även framhåller att det inte är alldeles ovanligt med begravningar där ingen nära anhörig finns på den ort där den avlidna levat och att möjligheterna till personlig kontakt därför kan vara mycket begränsade.³⁴

Sammanfattningsvis kan det sägas att biskoparnas ämbetsberättelser vis-

³⁰ Giertz, Bo: *I smältdegeln*; Göteborgs stift 1963–68, Göteborg 1969, s. 116.

³¹ Se *Handlingar rörande prästmötet i Göteborg 1975*, Uddevalla 1976, s. 75f.

³² *Handlingar rörande prästmötet i Göteborg 1987*, Klippan 1988, s. 31f.

³³ Ahrén, Per-Olov: *Kyrka på 80-talet; Ämbetsberättelse för Lunds stift 1981*, Malmö 1981, s. 55.

³⁴ Se Ahrén, Per-Olov: *Mitt ibland oss; Ämbetsberättelse till 1987 års prästmöte/stiftskonvent i Lunds stift*, Malmö 1987, s. 59.

serligen ger en uppfattning om hur seden med begravningsamtal vuxit fram, men det är i många avseenden en otydlig bild man får genom dessa källor, som ju i mångt och mycket speglar de enskilda biskoparnas prioriteringar. Seden att prästen mer eller mindre rutinmässigt har kontakt med ett sorgehus inför en begravning, förefaller att i varje fall i några stift ha etablerats på 1960-talet för att sedan bli allt mer allmän under 1970-talet. Från mitten av detta årtionde kan man, i de rikstäckande material som LUKA-listorna i Kyrkohistoriska arkivet i Lund erbjuder, följa hur begravningsamtalen blir en kyrklig rutin över hela landet.

BEGRAVNINGSSAMTALEN ENLIGT LUKA-LISTORNA

Kyrkohistoriska arkivet gick under 1960-talet över från att belysa förekomsten av olika kyrkliga seder och bruk i äldre tid genom upppteckningar av enskilda individers minnen, till att sända ut frågelistor till alla församlingar rörande olika kyrkliga bruk och seder i nutiden. Den första av dessa rikstäckande LUKA-listor (LUKA 4) gäller förhållandena 1962 och den andra (LUKA 12) gäller förhållandena 1968. Ingen av dessa båda listor hade bland frågorna om de aktuella begravningssederna någon fråga om begravningsamtalen, fastän man i övrigt inte bara efterfrågade förekomsten av bruk som var på väg att försvinna utan också förekomsten av bruk som var på frammarsch, som formerna för urnsättning och begravningar som annonserades äga rum "i stillhet". Frånvaron av frågor om begravningsamtal i listorna från 1960-talet antyder möjligen att dessa samtal, åtminstone från en sydsvensk utsiktspunkt, uppfattades som en marginell företeelse under den aktuella perioden.

I den LUKA-lista (LUKA 15) som hänför sig till förhållandena 1974, finns för första gången en fråga om prästens kontakter med sorgehusen: "Samtalar prästen med de anhöriga före jordfästningen?". De fyra svarsalternativen markerades i följande utsträckning: "Nej" två procent, "Ibland" tio procent, "Ofta" 13 procent och "I regel" 75 procent. Enligt dessa uppgifter var alltså begravningsamtalen vid mitten av 1970-talet tämligen allmänt förekommande; man hade "I regel" samtalskontakter mellan präst och anhöriga före en jordfästning. Materialet visar emellertid på stora skillnader mellan de olika stiftet. Allra vanligast var "I regel"-svaret i Stockholms stift, där det markerades från 94 procent av församlingarna. Höga frekvenser för detta svar kan också noteras för de tre övriga stiftet i Mälardalsområdet. I de båda Norrlandsstiftet och i Lunds stift markerades "I regel"-svaret från omkring 70 procent av församlingarna, medan det förekom i mindre än hälften (46 procent) av svaren från församlingarna i Göteborgs stift. Från nästan en tiondel av församlingarna i detta stift gavs svaret "Nej" på frågan om samtal inför jordfästningen.

Svaren på frågan om begravningsamtal 1974 antyder både att bruket

med begravningsamtal spred sig ut över landet från huvudstadsregionen och att det fanns skillnader mellan olika delar av landet i det aktuella avseendet, vilka kunde ha sin grund i kyrkohistoriska förhållanden. Resultaten pekar i samma riktning som uppgifterna i biskoparnas ämbetsberättelser, dvs att bruket att ha samtal med sorgehusen först etablerades i området kring Stockholm.³⁵ Man kan observera att bruket med sådana samtal visserligen var mindre vanligt i Göteborgs stift än i de övriga stift, men att man i nästan hälften av församlingarna "I regel" hade begravningsamtal fastän stiftsledningens inställning till samtalen kan beskrivas som ljum.

I LUKA-listan (LUKA 19) som hänför sig till förhållandena 1980 ställdes frågan om begravningsamtalen på exakt samma sätt som i den föregående listan. Svartalternativet "I regel" markerades för 88 procent av församlingarna, medan "Nej"- och "Ibland"-svaren sammantaget endast markerades för fyra procent. I Stockholms, Strängnäs och Visby stift angavs för näst intill alla församlingar att man "I regel" hade begravningsamtal. I de övriga stift låg procentsatsen för detta svar mycket nära 90 utom i Göteborgs stift, där man från knappt två tredjedelar av församlingarna angav att samtal mellan präst och sörjande var det vanliga inför jordfästningen.

Frågan om förekomst av samtal med sorgehusen kompletterades 1980 med följdfrågor om formerna för samtalen: "Som hembesök", "På pastorex." och "Per telefon". Svartalternativen vid var och en av möjligheterna var "Ja" och "Nej" och detta gör att man inte får ut särskilt mycket av materialet. Hembesök markerades från över 95 procent av församlingarna, pastorexpeditionen markerades från en tredjedel av församlingarna och telefonmöjligheten markerades från knappt hälften av församlingarna. Pastorexpeditionsmöjligheten markerades i klart större utsträckning från församlingarna i Lunds, Luleå och framförallt Stockholms stift än i landet i sin helhet. Vad beträffar telefonmöjligheten angav man att den utnyttjades främst från Lunds, Göteborgs och Stockholms stift.

Med den allmänna spridning som begravningsamtalen hade redan 1980, blir uppgifterna om förekomsten av sådana samtal enligt de senare LUKA-listorna mindre intressanta. Enligt LUKA 21 (1986) förekom samtal mellan prästen och de anhöriga före begravningen "I regel" i 97 procent (svartalternativet "Ofta" gavs emellertid inte denna gång) av församlingarna; för Göteborgs stift var procentsatsen 87 procent.

När det gällde platsen för samtalen, var svartalternativen "Nej", "Ibland" och "I regel". Vid frågan om begravningsamtalen skedde som hembesök, markerades det sistnämnda svartalternativet från mer än fyra femtedelar av

---

³⁵ Mälardalsområdet har i många sammanhang framhållits som ett innovationscentrum i Sverige; se t.ex. Norborg, Knut: *Jordbruksbefolkningen i Sverige* (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, Avhandlingar LVI), Lund 1968, s. 225. Denna generalisering har emellertid starkt ifrågasatts av historiska forskare; se Winberg, Christer: Flodstömmlinjen i forskningen i Edlund; Lars-Erik (red): *Kartan i kulturforskningens tjänst* (Kulturens frontlinjer; Skrifter från forskningsprogrammet KULTURGRÄNS NORR, 2), Umeå 1997, s. 26–51.

församlingarna. Klart under denna andel låg Stockholms, Lunds och framförallt Göteborgs stift (60 procent). Vid frågan om samtalen skedde "på pastorex./i församlingshem" var det vanligaste svaret (50 procent) att de inte ägde rum i sådana lokaliteter, medan "i regel"-möjligheten markerades i mycket liten utsträckning. Det framgår av frekvensen av "ibland"-svar att det var klart vanligast att de sörjande kom till prästen istället för prästen till de sörjande i Stockholms stift. Därefter var detta vanligast dels i de båda nordliga glesbygdstiften och dels i Lunds stift. Vid frågan om samtalen skedde per telefon markerades "Ibland"-svaret för 45 procent av församlingarna. Särskilt ofta utnyttjades denna svarsalternativ från församlingarna i Göteborgs och Lunds stift (70 resp 60 procent), medan den inte nämndes så ofta från Stockholms stift (45 procent).

I den senaste LUKA-listan (LUKA 23), som gäller förhållandena 1995, är det endast den "allmänna" frågan om begravningsamtal som står kvar från de tidigare listorna. Förändringarna i svaren från inventeringen nästan tio år tidigare är obetydliga. Svaret "I regel" gavs fortfarande från 97 procent av församlingarna och den tioprocentiga avvikelserna för församlingarna i Göteborgs stift kvarstod oförändrad. Formerna för kontakterna med sorgehusen belystes inte i denna inventering av den kyrkliga seden.

Slutsatsen av de uppgifter om begravningsamtalen som finns i Kyrkohistoriska arkivets frågelistor blir att seden att ha sådana samtal framstår som tämligen fast etablerad på de flesta håll i landet vid mitten av 1970-talet. Ett osäkerhetsmoment ligger emellertid i vad svarsalternativet "I regel" innebär och om det har samma innebörd i olika miljöer. Detta alternativ borde markeras av alla församlingar där man har kontakter med sorgehusen i minst hälften av fallen – och svaret ger alltså utrymme för en ganska stor variation i den faktiska förekomsten av begravningsamtal: från hälften av de enskilda fallen upp till en hundra procentig förekomst. Vad man kan konstatera på grundval av "I regel"-alternativet är egentligen endast att seden med begravningsamtal var fast etablerad i den församling där man valde att ge detta svar.

Med bortseende från de metodiska reservationerna, kan det sägas att samtal mellan präst och sörjande senare blivit ännu mera allmänna, så att det redan vid 1980-talets ingång endast var i rena undantagsfall man från församlingarna markerade att sådana kontakter inte förekom "I regel". Förändringarna i svaren mellan 1974 och 1980 antyder ett snabbt accepterande av bruket att ha begravningsamtal. En sådan utveckling är emellertid vanlig under den senare delen av en innovationsprocess och säger inget om takten i upptagandet av ett nytt bruk under den tidigare delen av samma process.³⁶

Stabiliteten mellan 1986 och 1995 är värd att notera. Man spårar i mate-

---

³⁶ Se Rogers, Everett M.: *Diffusion of Innovations*, 4th ed., New York m.fl. orter 1975, särskilt kap. 1, 3 och 6.

rialet inte någonting som tyder på att den tillbakagång för kyrkliga seder och bruk som kan iakttas i många andra sammanhang under den aktuella perioden, skulle ha gjort sig gällande beträffande förekomsten av begravningsamtal. Materialet i LUKA-listorna om begravningsamtalen ger emellertid en ganska otydlig bild av dessa samtal, eftersom det knappast säger något om var samtalen äger rum och inget om vilka frågor som aktualiseras under samtalen. En klarare uppfattning om hur samtalen gestaltar sig får man i ett material om enskilda begravningar, vilket hänför sig till i stort sett samma tidpunkt som de till församlingarna knutna uppgifterna i den senaste LUKA-listan.

ETT MATERIAL MED 2 200 BEGRAVNINGAR

Som en del av projektet *Begravnings seder – studier av sociala skillnader efter döden* genomfördes under 1997 en enkätundersökning som vände sig till alla präster inom Svenska kyrkan. Materialinsamlingen redovisas i en särskild rapport,³⁷ och endast några basfakta om materialet återges därför här.

Vid månadsskiftet april-maj 1997 utsändes från Teologiska institutionen i Lund ett formulär med *Frågor om en begravning* till alla präster (3 035) med församlingstjänst enligt matrikeln för Svenska kyrkan för 1997. Prästerna ombads besvara formulären efter nästa begravningsgudstjänst de ledde. Alla frågor gällde denna enda begravning och det efterfrågades inte på något sätt hur det brukade vara. Med bortseende från de tjänstlediga prästerna, sände 75 procent av de tillfrågade in ifyllda formulär, så att det tillgängliga materialet beskriver 2 222 begravningar. Svarsfrekvensen var ungefär densamma bland manliga och kvinnliga präster, bland kyrkoherdar och komministrar, bland äldre och yngre och bland präster i olika typer av pastorat. Däremot skiftade svarsfrekvensen ganska mycket mellan stiftet, och skillnaderna kan något förenklat beskrivas som att det var flera som svarade i Götalandsstiftet än i Svealands- och Norrlandsstiftet. Högst var emellertid svarsfrekvensen i Västerås stift (80 procent) och lägst var den i Härnösands stift (61 procent).

Nästan fyra femtedelar av de begravningar som materialet upptar ägde rum under april, maj och juni 1997; återstoden under främst hög- och sensommaren samma år. Hälften av begravningarna gällde män och hälften kvinnor. Begravningar av personer under 50 år är något överrepresenterade i materialet. Det finns, i relation till hur många begravningsgudstjänster kyrkostatistiken redovisar för ett år, något för få begravningar från Stockholms stift och därmed också från de största pastoraten, medan det finns något för många begravningar från pastorat med 5 000 till 10 000 invånare.

³⁷ Se Gustafsson, Göran: *2 222 begravningar; insamlingen av ett enkätmaterial*, Lund, Teologiska institutionen, 1998.

Även om man kan peka på att det insamlade materialet vid enskilda variabler inte helt motsvarar fördelningarna av präster eller av döda, bör uppgifterna ge en god bild av hur begravningarna och skeendet kring begravningarna inom Svenska kyrkan gestaltar sig vid slutet av 1990-talet. Något äldre material av motsvarande karaktär att jämföra resultaten med finns inte. Här redovisas endast den begränsade del av materialet som gäller begravningssamtalen.

FORMERNA FÖR BEGRAVNINGSSAMTALEN

Inledningsvis kan det konstateras att enkätmaterialet förstärker bilden som LUKA-materialet ger av att samtal mellan präst och sörjande är något som under 1990-talet är helt allmänt förekommande. Av prästerna som besvarade enkäten var det endast ett tiotal – en halv procent av alla – som vid frågan "Hade Du någon kontakt med sorgehuset före begravningsgudstjänsten?" gav ett negativt svar. Ett par förklarade sitt "Nej" med att de efterlevande genom begravningsbyrån undanbett sig alla kontakter med prästen. Något flera angav att det rört sig om socialbegravningar eller motsvarande, där inga anhöriga fanns. I en handfull fall gavs ingen förklaring till det negativa svaret, men prästerna angav att de deltog i en minnesstund efter begravningsgudstjänsten, och här förefaller det alltså som om de – av en eller annan anledning – bara inte ansett det nödvändigt med kontakter med de sörjande. Detta är emellertid rena undantag och huvudresultatet är helt oomtvistligt: Ett samtal mellan prästen och de anhöriga före begravningsgudstjänsten är, vid sidan av denna gudstjänst, nästan det enda fasta inslaget i "det sammanhang som sträcker sig från dödsbädden till avskedet vid graven".

Formerna för begravningssamtalen varierar emellertid i hög grad. En viktigare fråga än den om förekomst av kontakter var därför: "Hur skedde kontakterna med sorgehuset?". Sex svarsmöjligheter gavs: "Besök i den dödas hem", "Besök i anhörigas hem", "Samtal i församlingslokaler", "Kontakt då tacksägelsen lästes", "Samtal per telefon" och "Annat sätt" med utrymme för förklaring. Dessa möjligheter utnyttjades enligt kodningen av materialet i följande utsträckning: "Hembesök" 40 procent, "Besök hos anhörig" 26 procent, "Samtal i församlingslokaler" 17 procent, "Kontakt vid tacksägelse" 13 procent, "Telefonsamtal" 60 procent och "Annan form för kontakt" 9 procent. För att inte sifferredovisningarna skall bli alldeles för många och överskådliga, måste svaren om kontaktformerna på något sätt komprimeras.

Ett första steg mot en komprimering var att granska de svar som skrivits in när man markerat "Annat sätt". Det gick i stor utsträckning att föra in dessa svar under de andra svarkategorierna. Det inte alldeles ovanliga sva-

ret "Besök i prästgården" kunde föras till "Samtal i församlingslokaler". "Besök hos make på ålderdomshem" var egentligen ett "Besök i den dödas hem" och "Vid bisättningen" liksom "Medföljde vid utväljande av gravplats" kunde ses som åtminstone likvärdigt med en "Kontakt då tacksägelsen lästes". Genom detta förfarande reducerades antalet "Andra sätt"-svar med två tredjedelar, från 190 till 60 eller till att förekomma i mindre än tre procent av alla begravningsbeskrivningarna.

De återstående "Andra sätten" är mycket skiftande och sträcker sig från faxkontakter, möten på anhörigas arbetsplats och "Lunch på stan" till svar som "Kallades till sjukhuset och tog emot anhöriga och visade den döde" och "Enskilda samtal med f d hustru och barnen p g a 'trassel'". Dessa återstående "Andra sätt"-svar har lämnats utanför de fortsatta bearbetningarna, vilket kan motiveras både med att i det stora flertalet av dessa fall har också andra typer av kontakter förekommit och med att vad som beskrivs sträcker sig från ytliga till synnerligen djupgående kontakter som endast med våld på materialet skulle låta sig sammanföras till en enda kategori.

Som ett första steg i det fortsatta arbetet att få en sammanhållen "kontaktformsvariabel" sammanfördes svaren om "Besök i den dödas hem" och "Besök i anhörigs hem" till en kategori "Hemkontakt". Inför drygt 60 procent av alla begravningarna gjorde prästerna ett eller flera hembesök hos anhöriga till den som skulle begravas. Om en präst i dessa fall också har talat med de anhöriga på telefon, mött dem vid läsningen av tacksägelsen eller haft kontakt med dem på pastorsexpeditionen, har ansetts ointressant. Vad som registrerats i "kontaktformsvariabeln" är vad som åtminstone i normalfallet bör innebära den mest personliga formen av kontakt mellan präst och sörjande, sett från de sörjandes sida.

I nästa steg utsorterades de fall där det inte förekommit "Hemkontakt", men där prästen träffat de anhöriga i församlingens lokaler (eller i prästgården). Denna kategori, där inte prästen kommer till de anhöriga utan de anhöriga till prästen, torde oftast innebära en mera formell kontakt än vad "Hemkontakt" gör. Den betecknas som "Församlingskontakt" – och inför omkring en sjättedel av begravningarna (18 procent) var denna typ av kontakt den närmaste som förekom mellan präst och sörjande. I ett tredje steg bildades en kategori, "Tacksägelsekontakt", av de fall där präst och anhöriga visserligen möttes personligen, men i ett sammanhang som inte erbjuder särskilt goda möjligheter för ingående samtal, dvs i samband med att tacksägelsen över den döda lästes i kyrkan. Det är inte särskilt förvånande att det är ovanligt att man endast har denna form av kontakt; den redovisas vid knappt tre procent av alla de begravningar som beskrivs. Den sista kategorin bildas av de fall där prästen inte träffat de anhöriga personligen utan endast haft kontakt med dem per telefon. Sådan "Telefonkontakt" är ungefär lika vanlig som "Församlingskontakt", dvs den redovisas i en sjättedel av formulären. Fördelningen på de olika kontaktformerna i hela materialet återges i tabell 1.

Tabell 1. *Former för kontakt mellan präst och anhöriga inför en begravning. (n= 2 196)*

Hemkontakt	62,4 %
Församlingskontakt	17,7 %
Tacksägelsekontakt	2,8 %
Telefonkontakt	17,1 %
Summa	100,0 %

Sammanfattningsvis är det alltså så att inför tre femtedelar av alla begravningar möts präst och anhöriga i de efterlevandes hemmiljö och i ytterligare en femtedel har man personlig kontakt genom att de sörjande möter prästen i församlingens lokaler. Inför en sjättedel av begravningarna träffas emellertid inte prästen och de sörjande personligen utan talar med varandra per telefon.

Inte så få av de präster som markerat att de endast haft kontakter med de sörjande per telefon ansåg sig behöva förklara detta genom en hänvisning till att barnen bodde på annan ort eller liknande. Detta indikerar att man inte är helt nöjd med att inte ha kommit i personlig kontakt med de sörjande. Arbetet med enkätformulären ger ett allmänt intryck av att sorgehuskontakterna är något som prästerna tar på stort allvar och det är – som redan framgått – alls inte ovanligt att man redovisar både besök i den avlidnas hem och andra anhörigas hem eller att man utöver kontakter i hem och i församlingslokaler också träffat och talat med de sörjande i samband med läsningen av tacksägelsen.

Totalresultatet "Hemkontakt" i tre femtedelar av fallen och "Telefonkontakt" i en sjättedel av fallen bör emellertid nyanseras. Det finns en rad faktorer som kan påverka vilken typ av kontakter som förekommer mellan präst och sorgehus. Man kan åtminstone tänka sig fyra olika typer av faktorer som har betydelse i detta sammanhang. Man kan se till: 1) var i landet och i vilken miljö som begravningen äger rum, 2) karaktäristika hos prästen som har hand om begravningen, 3) karaktäristika hos den som skall begravas och 4) karaktäristika hos de efterlevande.

Med utgångspunkt från de uppgifter som redovisades från LUKA-materialet är det naturligt att fråga om det finns stiftsskillnader när det gäller formerna för kontakter mellan präster och sörjande. Tabell 2 visar hur ofta de olika kontaktformerna redovisas från de olika stiften.³⁸

I samtliga stift är kontakter i samband med hembesök de som anges mest ofta och totalbeskrivningen blir att variationerna i procenttal stift emel-

---

³⁸ Denna och flertalet av de följande tabellerna är av utrymmesskal "vända" jämfört med vad är standard, dvs de skall läsas vågrätt istället för lodrätt. Liknande praktiska skäl ligger också bakom n-talens placering i omedelbar anknytning till stiftsnamn, församlingskategori osv.

Tabell 2. *Kontaktformer mellan präst och sörjande i stiften*

Stift	Hem-kont.	Församl.-kont.	Tacks.-kont.	Telefon-kont.	Summa
Uppsala (178)	74 %	16 %	1 %	10 %	101 %
Linköping (160)	66 %	13 %	3 %	19 %	101 %
Skara (151)	71 %	10 %	3 %	16 %	100 %
Strängnäs (125)	68 %	17 %	2 %	14 %	101 %
Västerås (169)	68 %	20 %	–	12 %	100 %
Växjö (185)	67 %	8 %	6 %	19 %	100 %
Lund (333)	56 %	21 %	3 %	20 %	100 %
Göteborg (272)	53 %	14 %	5 %	27 %	99 %
Karlstad (119)	72 %	13 %	2 %	13 %	100 %
Härnösand (111)	62 %	19 %	5 %	14 %	100 %
Luleå (137)	66 %	15 %	3 %	15 %	99 %
Visby (26)	89 %	8 %	–	4 %	101 %
Stockholm (230)	45 %	37 %	1 %	17 %	100 %
Hela landet (2 196)	62 %	18 %	3 %	17 %	100 %

lan är tämligen måttliga. Det finns emellertid en skillnad mellan de tre storstadsstiften och alla övriga stift: hembesök är mindre vanliga i Lunds, Göteborgs och framförallt Stockholms stift än i de andra stiften. I Stockholms stift är samtal med de sörjande i församlingens lokaler nästan lika vanliga som samtal i hemmen, medan telefonsamtal som enda kontaktform inte är vanligare där än flertalet andra stift. Vanligast att begravnings-samtal klaras av per telefon är det i Göteborgs stift. Däremot är det inte särskilt vanligt att prästerna och de sörjande möts i församlingens lokaler i detta stift.

Prästerna har vid bearbetningen av materialet indelats efter storleken på och tätortsgraden i de pastorat de tjänstgör i, efter samma principer som i *Nyckeln till Svenska kyrkans verksamhet*.³⁹ Resultaten av bearbetningen som återges i tabell 3 är med hänsyn till resultaten i tabell 2 inte särskilt överraskande. I storstadspastoraten är det ungefär lika vanligt – en tredjedel vardera – att begravnings-samtalen sker i form av hemkontakt, församlingskontakt och telefonkontakt. Den mest markerade skiljelinjen i tabellen går mellan storstadspastoraten och förortspastoraten, där begravnings-samtalen fördelar sig på de olika formerna på ungefär samma sätt som i resten av miljöerna. Skillnaderna mellan de större städerna (pastorat och samfälligheter med mer än 50 000 invånare) medelstora städer (20 000 till 50 000 invånare) och större tätorter (mindre än 20 000 invånare och hög urbaniseringsgrad) är helt obetydliga när det gäller formerna för kontakt mellan präst och sörjande inför en begravning. Inte heller de mindre tätorterna, landsbygden och den rena glesbygden skiljer sig från de mera urbaniserade

³⁹ Se *Nyckeln till Svenska kyrkans verksamhet och finanser*; Bokslut 1994, Örebro 1995, s. 8.

Tabell 3. *Kontaktformer mellan präst och sörjande i olika bebyggelsemiljöer*

Pastoratstyp	Hem-kont.	Församl.-kont.	Tacks.-kont.	Telefon-kont.	Summa
Storstad (229)	37 %	34 %	2 %	28 %	101 %
Förort (217)	58 %	27 %	1 %	15 %	101 %
Större stad (226)	63 %	20 %	1 %	16 %	100 %
Medelst. stad (196)	64 %	14 %	2 %	20 %	100 %
Större tätort (394)	66 %	15 %	2 %	17 %	100 %
Mindre tätort (356)	67 %	16 %	3 %	14 %	100 %
Landsbygd (373)	70 %	10 %	6 %	14 %	100 %
Glesbygd (133)	63 %	17 %	5 %	15 %	100 %
Hela landet (2 124)	62 %	18 %	3 %	17 %	100 %

miljöerna, när det gäller vilken form begravningssamtalen tar. Kontakter mellan präst och efterlevande i form av samtal i samband med tacksägelseläsningen är emellertid något vanligare i pastorat med liten tätortsbefolkning.

Trots att hela materialet omfattar över 2 000 begravningar räcker det endast i undantagsfall till för analyser där man tar hänsyn till två bakgrundsvARIABLER som stiftstillhörighet och bebyggelsemiljö samtidigt. Man kan emellertid med viss säkerhet jämföra storstadsdelarna av Lunds, Göteborgs och Stockholms stift, vad beträffar formerna för begravningssamtalen. Det framgår då att i Malmö dominerar inte någon av kontaktformerna, utan alla förekommer i omkring en tredjedel av fallen. I Göteborg är telefonkontakter (37 procent) och hemkontakter (34 procent) ungefär lika vanliga – och klart vanligare än församlingskontakter (26 procent). I Stockholm däremot har man församlingskontakter och hemkontakter ungefär lika ofta (40 procent), medan telefonkontakter är mera ovanliga (20 procent). Skillnaden i mönster mellan Göteborg och Stockholm går igen också när man ser till förortspastoraten. I Göteborgsförorterna är hemkontakterna vanligast, men telefonkontakter är vanligare än församlingskontakter, medan i Stockholmsförorterna (inklusive de i Uppsala och Strängnäs stift) församlingskontakterna är klart vanligare än telefonkontakterna; även här är dock kontakt med de sörjande i hemmen den vanligaste formen för begravningssamtal.

Det mönster som kom fram i LUKA-listorna och som antydde att begravningssamtalen varit mindre prioriterade i Göteborgs stift än i andra delar av landet, står alltså i viss mån kvar. Varför man i Stockholmsområdet i så mycket större utsträckning än i resten av landet väljer att möta de sörjande i församlingens lokaler finns det ingen enkel förklaring till. Möjligen har i detta sammanhang – liksom i flera andra sammanhang – den långa tid som ofta förflyter mellan dödsfall och begravning i Stockholmsområdet betydelse för hur kontakterna mellan präst och efterlevande gestaltar sig. Rimli-

gen är det ofta så att det dröjer innan det blir klart vilken präst som skall hålla begravningsgudstjänsten; då har man kommit några veckor från dödsfallet, så ett hembesök är inte lika naturligt som när ett besök kan ske endast några dagar efter det att hemmet blivit ett sorgehus. Förklaringen kan också ligga i att det är effektivare att de efterlevande – i den mån det inte rör sig om maka/make – söker sig till församlingslokalerna än att prästen skall söka upp efterlevande i stadsdelar långt från den egna församlingen.

Kontakt mellan präst och sörjande i samband med läsning av tacksägelse förekommer som enda kontaktform framförallt i landsbygdspastoraten i stiftet i södra och västra Sverige, där sådana samtal markeras som den "tätaste" kontakten i uppemot en åttondel av fallen. Denna kontaktform förutsätter både att den kyrkliga seden har en viss styrka och att det inte finns många präster i ett pastorat – så att man vet att den som leder söndagens gudstjänst också är den som skall svara för begravningen. Båda förutsättningarna finns i många av de små Götalandspastoraten.

Ser man till präster inom olika kategorier, kan det först konstateras att det inte föreligger några som helst skillnader mellan kyrkoherdar, komministrar och pastorsadjunkter när det gäller formerna för begravningsamtalen. Totalandelarna gäller med helt obetydliga variationer oavsett vilken av dessa tre kategorier präster man ser till. Detta resultat bekräftas då man jämför kyrkoherdar och komministrar i olika bebyggelsemiljöer, och det förefaller mot den bakgrunden ointressant att söka förklara de små skillnader som i några fall kommer fram vid jämförelser på stiftsnivå. Skillnaderna är inte konsistenta och torde mera sammanhånga med att de båda typerna av prästtjänster inte är jämnt fördelade på olika typer av pastorat än med att präster med olika typer av tjänst inte har likartade sorgehuskontakter inför en begravning.

Andelen kvinnliga och andelen manliga präster som vid den begravning de redovisar gjort hembesök i sorgehuset är helt densamma, dvs 62 procent. Däremot finns några små skillnader inom de återstående tredjedelarna. De kvinnliga prästerna har i något större utsträckning mött de sörjande i församlingens lokaler, medan de manliga prästerna både redovisar en större andel tacksägelsekontakter och en större andel samtal per telefon som enda kontakt. Skillnaderna går – mer eller mindre klart – igen i nästan samtliga bebyggelsemiljöer, men är särskilt påtagliga dels i förortspastoraten och dels i landsbygdspastoraten. I några stift finns en tendens att det är vanligare att de kvinnliga prästerna rapporterar att de gjort hembesök och det är också klart vanligare att de kvinnliga prästerna tar emot de sörjande i församlingens lokaler, samtidigt som det finns en tendens att de manliga prästerna endast redovisar telefonsamtal. Skillnaderna är emellertid med något undantag obetydliga. I Stockholms stift med många präster och med en relativt homogen bebyggelsemiljö varierar andelarna för de olika kontaktformerna med som mest fem procentenheter mellan kvinnor och män.

De äldre prästerna – de över 50 år – redovisar hemkontakter i något mindre utsträckning än de yngre prästerna, och bland de allra äldsta i materialet – de över 60 år – kan man också notera fåtaliga församlingskontakter och ett jämförelsevis stort antal tacksägelsekontakter och telefonkontakter. Mönstret med få församlingskontakter och många telefonkontakter går igen såväl bland kvinnliga som manliga äldre präster. Resultatet att de äldre prästerna har färre hemkontakter än de yngre och i större utsträckning litar till telefonen vid sorgesamtalen, skulle kunna ges den negativa tolkningen att det rör sig om präster som inte längre riktigt orkar med sin tjänst. En analys där formen för begravningssamtalen ställs mot hur länge prästerna haft sin nuvarande tjänst, ger emellertid en lite annan och – som det förefaller – mera positiv bild. Mellan de präster som tillträdde sin tjänst på 1980-talet, de som tillträdde under första halvan av 1990-talet och de som tillträtt tjänsten bara något år innan de besvarade enkäten, finns inga som helst skillnader i det aktuella avseendet. Däremot skiljer den lilla gruppen präster som tillträdde sin tjänst på 1970-talet ut sig från alla de andra genom att i mindre utsträckning redovisa hemkontakter (45 procent) och i större utsträckning redovisa såväl tacksägelsekontakter (14 procent) som telefonkontakter (27 procent). Mönstret är särskilt klart markerat i pastoraten med mindre tätorter och de rena landsbygds- eller glesbygdspastoraten. Här tonar en traditionell bild fram. Prästen har haft sin tjänst länge och känner en stor del av sina församlingsbor. Han eller hon vet vem det är som dött och väljer formerna för sorgesamtalet därefter. Långt ifrån alltid anser han eller hon ett hembesök vara det bästa. Många gånger räcker ett telefonsamtal och dessutom träffas man ofta när tacksägelsen läses i söndagens gudstjänst.

Även om det går att leta upp skillnader ifråga om hur man organiserar sorgesamtalen inom olika prästgrupper, är det helt tydligt att såväl typ av tjänst som faktorer som kön och ålder har ringa påverkan på vilken form kontakterna med de efterlevande har, särskilt om man jämför med den betydelse som stiftstillhörigheten har och likaså i vilken miljö prästerna arbetar.

Egenskaper och karakteristika knutna till den döda människa som skall begravas, har också sin betydelse för hur sorgesamtalen äger rum. Den dödas ålder är mycket betydelsefull i detta sammanhang, vilket framgår av tabell 4.

Tendensen i tabellen är helt klar. Sorgesamtal i form av hemkontakter är nästan den enda formen som förekommer när en ung människa har dött, men är mindre vanliga ju äldre den döda människan är. Mönstret är det omvända när man ser till församlingskontakter och framförallt till telefonkontakter. Man kan också notera att när det gäller dödsfall bland barn och ungdomar redovisas den senare formen överhuvudtaget inte.

Det resultat som kommer fram i tabell 4 beträffande de äldre döda sammanhänger sannolikt till stor del med hur konstellationen av sörjande ser ut, och denna kan också antas ligga bakom att det är betydligt vanligare

Tabell 4. *Kontaktformer mellan präst och sörjande vid dödsfall i olika åldersgrupper*

Den dödas ålder	Hem-kont.	Församl.-kont.	Tacks.-kont.	Telefon-kont.	Summa
– 29 år (50)	86 %	12 %	2 %	–	100 %
30 – 49 år (108)	72 %	17 %	2 %	9 %	100 %
50 – 64 år (218)	74 %	16 %	1 %	9 %	100 %
65 – 74 år (315)	75 %	12 %	2 %	10 %	99 %
75 – 84 år (690)	61 %	16 %	3 %	20 %	100 %
85 – år (692)	52 %	22 %	4 %	23 %	101 %

med hembesök då en man dött än då en kvinna dött. De sistnämnda skillnaderna analyseras närmare längre fram i artikeln. I de fall den döda varit gift eller sambo är hembesök av prästen mycket vanliga (80 procent), medan prästerna endast redovisar sådana besök i hälften av fallen då den döda varit ogift, frånskild eller änka/änkling. I de återstående fallen är det ungefär lika vanligt med församlingskontakter och telefonkontakter.

Prästerna ombads i formuläret söka precisera vilken social miljö den som begravdes hörde hemma i. Som svarsalternativ gavs "Arbetarmiljö", "Företagarmiljö" osv. När man ser till materialet för hela landet, antyds skillnader i riktning mot att hemkontakter var vanligare om den döda hörde hemma i vad som brukar benämnas de högre sociala skikten. Vid en analys som tar hänsyn till typ av pastorat, framträder detta mönster ganska tydligt i de mest urbaniserade pastoraten (Storstad, Förort, Större stad och Medelstor stad), medan det knappast märks i de mindre urbaniserade pastoraten (Större tätort, Mindre tätort, Landsbygd och Glesbygd). I den förra gruppen av pastorat redovisas hembesök inför 52 procent av begravningarna i "Arbetarmiljö", 54 procent i "Lägre tjänstemannamiljö", 64 procent i "Högre tjänstemannamiljö", 71 procent i "Företagarmiljö" och 72 procent i "Lantbrukarmiljö". I den senare gruppen pastorat är motsvarande andelar 66, 73, 64, 71 och 66 procent. Resultatet bör inte nödvändigtvis tolkas som att prästerna "gör skillnad på folk" i de folkrika pastoraten, medan de inte gör det i de mindre pastoraten. Det kan också tolkas som att man inte upplever det naturligt att ta emot prästen hemma i alla sociala skikt i den utpräglade stadsmiljön, medan någon sådan skillnad inte finns i de mindre tätortsdominerade pastoraten.

Det finns i enkätformuläret med *Frågor om en begravning* en fråga om den som skulle begravas var kyrkligt intresserad. Prästerna kunde i det stora flertalet fall göra en bedömning av detta. Svaren på frågan om sorgehuskontakter visar att hemkontakter – åtminstone i de mest urbaniserade miljöerna – var mindre ofta förekommande då den döda bedömdes vara "Mycket intresserad" än då bedömningen var "Inte alls intresserad" och framförallt än då den var "Något intresserad". Däremot visar det sig att i de fall – drygt tio procent av alla – där prästen uppger att han eller hon varit personligt

Tabell 5. *Kontaktformer mellan präst och sörjande med olika relation till den döda*

Släktskap	Hem-kont.	Församl.-kont.	Tacks.-kont.	Telefon-kont.	Summa
Make/Maka (939)	82 %	11 %	2 %	6 %	101 %
Föräldrar (66)	82 %	9 %	3 %	6 %	100 %
Barn (873)	50 %	25 %	4 %	21 %	100 %
Syskon (156)	49 %	20 %	3 %	28 %	100 %
Annan släkt (133)	25 %	20 %	2 %	53 %	100 %

bekant med den döda, markeras hemkontakter i något större utsträckning än då prästen inte alls kände eller endast haft tillfälliga kontakter med den döda. Tendensen är särskilt tydlig, när prästen också markerat att det förekommit kontakter med den döda under tiden närmast dödsfallet.

Vem den döda var och i vilken relation hon stod till prästen, har uppenbarligen viss betydelse för hur prästen kommer att handla vid kontakterna med ett sorgehus inför en begravning. De skillnader som kommer fram är emellertid inte det som är mest slående i materialet, utan det är istället att grundmönstret med tre femtedelar hemkontakter, en femtedel församlingskontakter och en femtedel telefonkontakter med mindre variationer är så stabilt. Det antydde tidigare att man kan anta att konstellationen av sörjande kan förklara en del av de skillnader som redovisats i de föregående avsnitten. I tabell 5 redovisas i vilken utsträckning de olika kontaktformerna kom till användning, med hänsyn tagen till vilken relation de närmast sörjande hade till den döda.

När de närmast sörjande är äkta makar (även sambor) eller föräldrar, är det mycket ovanligt att sorgesamtalen sker på annat sätt än genom hemkontakt. Fyra femtedelar av efterlevande makar och föräldrar tar emot prästen i hemmet och i ytterligare en tiondel av fallen möts sörjande och präst genom en församlingskontakt. Det är endast i undantagsfall som prästen sköter alla kontakter per telefon med sörjande makar och föräldrar. När de närmast sörjande utgörs av barn eller syskon till den döda, är det emellertid endast i hälften av fallen som prästen gör hembesök – i en fjärdedel av fallen sker kontakterna i församlingens lokaler och i en fjärdedel av fallen per telefon. Den sistnämnda kontaktformen är den vanligaste då mera avlägsna släktingar är de närmast sörjande.

Materialet räcker endast för en närmare analys av de fall där de närmast efterlevande är makar eller barn till den döda. Skillnaderna mellan hur begravningssamtalen bedrivs i olika miljöer är markerade också när man ser till vilka de efterlevande är. I storstäderna och deras förorter är det inte lika allmänt förekommande att prästen kommer hem till en efterlämnad make/maka som det är i alla andra miljöer. Hembesök hos efterlevande barn är närmast undantag i storstäderna och inte heller det vanliga i förorter och i

större och medelstora städer. I övriga miljöer förekommer däremot hemkontakter med barnen i gott och väl hälften av fallen. Det finns inga skillnader i detta avseende mellan tätorts- och lands-/glesbygdspastoraten.

Om den döda är en man eller kvinna har tämligen liten betydelse för hur kontakterna med de efterlevande sker. Är det en kvinna som är död och det finns en efterlevande make, sker sorgesamtalen i form av en hemkontakt i tre fjärdedelar av fallen. Är det en man som är död och det finns en efterlevande maka, sker sorgesamtalen i form av en hemkontakt i fem sjättedelar av fallen. Däremot har det ingen som helst betydelse om det är far eller mor som dött, när det gäller i vilken utsträckning de olika kontaktformerna utnyttjas när det är barn som är närmast sörjande; dvs när ingen efterlevande make/maka finns.

Slutresultatet av genomgången av vilken form begravningssamtalen har, blir att det visserligen finns variationer kring den totalfördelning som återges i tabell 1, men att detta är variationer som till inte ringa del är rimliga med hänsyn tagen till de faktorer av olika typ som analyserats. Det är således inte särskilt förvånande att hemkontakter är ovanligare och telefonkontakter vanligare, när de efterlevande är syskon eller andra släktingar än när det är själva kärnfamiljen som berörs av ett dödsfall. Det är inte heller överraskande att tacksägelsekontakterna är vanligast i lands- och glesbygdspastoraterna. Det är inte heller på något sätt överraskande att det finns ett antal dödsfall där kontakterna mellan präst och efterlevande inskränker sig till samtal per telefon; analysen har visat att det inte behöver vara så att denna kontaktmöjlighet bara tillgrips som en nödfallsåtgärd, utan den kan också komma till användning när den döda haft goda kontakter med kyrkan.

Materialet har framförallt visat att begravningssamtalen har avsevärt mer gemensamt med det synsätt på hur de bör handhas som Biskopsmötet gav uttryck för i *Ett biskopsbrev om död och begravning* än med den uppfattning om deras plats i processen kring begravningen som kommer fram i informationsskrifterna från begravningsbyråerna. Hittills har emellertid endast formen för begravningssamtalen analyserats. Det tillgängliga materialet ger också möjlighet att något närma sig innehållet i dessa samtal.

INNEHÅLLET I BEGRAVNINGSSAMTALEN

Efter frågan om formerna för begravningssamtalen ställdes frågan: "Vilka frågor kom upp i samtalet med de sörjande/anhöriga?". Den första svarsmöjligheten var "Vet inte eller kan inte svara". I det presentationsbrev som sändes ut tillsammans med enkäten framhölls att frågorna, när det gällde kontakterna med sorgehuset, kunde närma sig gränsen för vad man som präst kan meddela andra och att möjligheten att markera det nämnda svarsalternativet fanns vid dessa frågor. Det var emellertid endast ett fyrtiotal av prästerna som avstod från att ge något svar på frågorna om innehållet i

samtalen med de sörjande, inför den begravning som de redovisade i formuläret. Det kan naturligtvis anmärkas att enkätfrågor är ett trubbigt instrument när det gäller att belysa ett fenomen av så komplicerad karaktär som samtal mellan en präst och de sörjande efter ett dödsfall. Anmärkningen kan säkert vara berättigad, men det finns knappast några andra metoder som annat än i rena undantagsfall kan användas för att belysa det aktuella fenomenet.

Nästan undantagslöst (97 procent) markerade de präster som besvarat frågan, att man talat om "Praktiska frågor kring begravningen" och nästan lika vanligt (93 procent) var det att man angav att man talat om "Den dödas liv och egenskaper". Tre fjärdedelar (75 procent) markerade att man talat om "Sorgen efter den döda". Avsevärt färre (34 procent) hade i samtalet kommit in på "Frågor om lidande och död" och ännu färre (23 procent) hade talat om "Frågor om meningen med det skedda". En svarsmöjlighet, "Frågor om uppståndelsen", anknöt klart till den kristna synen på döden och 18 procent av prästerna angav att deras samtal med de sörjande hade kommit in på denna problematik.

Frågeformuläret hade också en "Annat"-möjlighet och denna markerades av 12 procent av prästerna. Markeringen skulle följas av en förklaring och svaren är mycket varierade. De sträcker sig från det allra mest praktiska som "Försäkringsfrågor" över den oro den efterlevande kan känna för framtiden ("Vad händer mig nu?") till de djupaste trosfrågor där både förtröstan – "Förvissningen om att flytta hem till Gud och att vara i Guds händer" – och ängslan – "Den dödas dödsångest" – kommer fram. Frågor som berör olika gravsättningsformer nämns av många, men det enskilda samtalsämne som oftast skrivits in är olika relationsfrågor som "Struligheter inom familjen", "Ilska, vrede, samvete. Relationskonflikt särbo/dödes släkt" eller "Ut-mattning och skuld i samband med vård och närvaro vid dödsbädden". Svaren är både skiftande och olikartade och det har inte förefallit rimligt att söka föra in dem under de kategorier som redan fanns. Man kan emellertid observera att totalt sett skulle kanske ytterligare omkring fem procent av samtalen klassificerats som sorgesamtal, där antingen existentiella eller traditionellt kristna frågeställningar tagits upp, om dessa "Annat"-svar integrerats i kodningen av samtalen.

Svaren på frågan om innehållet i sorgesamtalen har reducerats till fyra kategorier svar, alltefter vilka de mest djupgående frågorna som togs upp var. Den första kategorin bildas av de samtal där man tog upp "Frågor om uppståndelsen" och som alltså utgör ungefär 18 procent av alla samtalen; denna kategori kallas i fortsättningen "Uppståndelsesamtal". Den andra kategorin bildas av samtal där man tagit upp "Frågor om meningen med det skedda" och/eller "Frågor om lidande och död". Sådana "Existentiella samtal" nämns som de mest djupgående av 32 procent av prästerna. Lika många nämner att man talat om "Sorgen efter den döda" och denna kategori kallas i fortsättningen – för att inte förväxlingar med den allmänna termen "sorge-

Tabell 6. Begravningsamtalen fördelade efter innehåll i samtalen (n= 2 160)

Uppståndelsesamtal	18,1 %
Existentiella samtal	31,3 %
Saknadssamtal	31,7 %
Förberedelsesamtal	18,9 %
Summa	100,0 %

samtal" skall uppstå – "Saknadssamtal". Enligt 19 procent av formulären har samtalet mellan präst och sörjande inskränkt sig till att ta upp "Praktiska frågor kring begravningen" och/eller "Den dödas liv och egenskaper", och dessa samtal omnämns i fortsättningen som "Förberedelsesamtal". Den exakta fördelningen av samtalen på de olika typerna framgår av tabell 6.

Hälften av alla begravningsamtalen innebär att prästen och de sörjande talar om frågor som rör djupa skikt i tillvaron, och ytterligare en tredjedel av samtalen tar upp den sorg som de efterlevande har att leva med. Endast i en femtedel av alla de fall som materialet täcker har samtalen stannat vid praktiska detaljer inför begravningen och vid samtal om den som skall begravas. Man kan observera att när det gäller "Förberedelsesamtalen" har oftast båda ämneskretsarna berörts. Detta innebär att dessa samtal sällan inskränker sig till att uteslutande gå igenom skeendet vid begravningsgudstjänsten. Formen för begravningsamtalen har självfallet betydelse för innehållet i dem och i tabell 7 ställs innehåll mot form.

De begravningsamtal där kontakten mellan präst och sörjande sker per telefon, har ett helt annat innehåll än de samtal där man möts ansikte mot ansikte, vare sig detta möte sker i hemmiljö eller i församlingens lokaler. I hälften av fallen där man endast har telefonkontakt inskränker sig samtalen till att bli "Förberedelsesamtal" och endast i en femtedel av fallen kommer man in på centrala religiösa eller existentiella frågor. I begravningsamtal som sker i form av "Hemkontakter" eller "Församlingskontakter" är proportionerna gott och väl de omvända. Över hälften av samtalen kommer in på de djupa frågorna och endast i en sjättedel eller mindre av samtalen kom-

Tabell 7. Innehåll i begravningsamtal med olika form

	Uppståndelse- samtal	Existentiella samtal	Saknads- samtal	Förberedelse- samtal	Summa
Hemkont. (1 348)	21 %	37 %	32 %	11 %	101 %
Församl.kont. (384)	22 %	31 %	31 %	16 %	100 %
Tacks.kont. (60)	7 %	23 %	30 %	40 %	100 %
Telefonkont. (368)	7 %	13 %	32 %	48 %	100 %

Tabell 8. *Innehåll i begravningsamtal i hem och församlingslokaler. Stiftsvis redovisning*

	Uppståndelse- amtal	Existentiella amtal	Saknads- amtal	Förberedelse- amtal	Summa
Uppsala (160)	25 %	39 %	27 %	9 %	100 %
Linköping (124)	16 %	34 %	40 %	11 %	101 %
Skara (118)	19 %	31 %	35 %	15 %	100 %
Strängnäs (105)	29 %	29 %	33 %	10 %	101 %
Västerås (148)	21 %	35 %	35 %	10 %	101 %
Växjö (135)	18 %	41 %	32 %	10 %	101 %
Lund (251)	19 %	44 %	26 %	12 %	101 %
Göteborg (180)	19 %	35 %	34 %	12 %	100 %
Karlstad (101)	18 %	25 %	40 %	18 %	101 %
Härnösand (88)	22 %	40 %	26 %	13 %	101 %
Luleå (111)	26 %	28 %	28 %	18 %	100 %
Visby (25)	20 %	28 %	28 %	24 %	100 %
Stockholm (186)	24 %	35 %	32 %	9 %	100 %
Hela landet (1732)	21 %	36 %	32 %	12 %	101 %

mer man inte längre än till ett "Förberedelsesamtal". I det lilla antal fall där kontakter mellan präst och sörjande i samband med att tacksägelsen läses i kyrkan är den enda formen av begravningsamtal, liknar fördelningen av samtalen på de fyra innehållskategorierna betydligt mera motsvarande fördelning vid telefonkontakter än vid hem- och församlingskontakter.

Det har tidigare framgått att formerna för begravningsamtalen något skiftar mellan stiftet och mellan olika bebyggelsemiljöer. Då analysen nu går över till att klarlägga vilka faktorer som kan ha betydelse för vilket innehåll begravningsamtalen får, är det mot denna bakgrund rimligt att lämna de samtalsomskiften i form av "Tacksägelsekontakter" och "Telefonkontakter" utanför analyserna. Det finns emellertid alla skäl att hålla i minnet att de fortsatta analyserna endast innefattar de begravningsamtal som äger rum i form av "Hemkontakter" och "Församlingskontakter". Analyserna följer samma mönster som i föregående avsnitt, dvs i tur och ordning beaktas stift/bebyggelsemiljö, karaktäristika hos prästen, karaktäristika hos den döda och karaktäristika hos de efterlevande. I tabell 8 redovisas materialet stiftsvis.

Skillnaderna mellan stiftet är helt obetydliga, och avvikelserna från totaltalen överstiger endast i ett fåtal fall tio procentenheter. Begravningsamtalen som sker i form av personliga kontakter är med andra ord varandra mycket lika över hela landet. Den kristna kärnfrågan om uppståndelsen kommer inte upp i större utsträckning i de kyrkliga Götalandsstiftet än i landet i övrigt. Snarare är det så att det är flera präster i de mellansvenska stiftet som talat med de sörjande om uppståndelsen. Skillnaderna är emellertid små och vad man framförallt noterar i tabell 8 är enhetligheten. I

Tabell 9. Innehåll i begravningsamtal i hem och församlingslokaler. Redovisning efter pastoratstyp

Pastoratstyp	Uppståndelse- amtal	Existentiella amtal	Saknads- amtal	Förberedelse- amtal	Summa
Storstad (159)	21 %	34 %	33 %	12 %	100 %
Förort (182)	26 %	36 %	28 %	10 %	100 %
Större stad (185)	20 %	40 %	31 %	9 %	100 %
Medelst. stad (150)	19 %	32 %	32 %	17 %	100 %
Större tätort (312)	24 %	34 %	33 %	9 %	100 %
Mindre tätort (286)	16 %	37 %	31 %	15 %	99 %
Landsbygd (295)	22 %	33 %	33 %	13 %	101 %
Glesbygd (105)	20 %	31 %	37 %	11 %	99 %
Hela landet (1674)	21 %	35 %	32 %	12 %	100 %

tabell 9 återges motsvarande uppgifter som i tabell 8 för olika bebyggelsemiljöer.

Inte heller i denna tabell framkommer några nämnvärda skillnader, utan begravningsamtalen fördelar sig på de olika innehållskategorierna på samma sätt i storstäderna och deras förorter som på landsbygden och i den rena glesbygden, trots att den kyrkliga aktiviteten är så mycket högre i de båda sistnämnda miljöerna än i de båda förstnämnda.

De resultat som kommer fram i tabellerna 8 och 9 är väl värda att beakta, ty de antyder att när det kommer till religiösa och existentiella frågor är man – i varje fall inte i den speciella situation som råder efter ett dödsfall – inte mera främmande för att tala om dem i de områden och miljöer där den kyrkliga seden är svag än i de områden och miljöer där denna sed bevarat sin styrka. Yttre och synliga förhållanden, som mängd av gudstjänstbesök eller frekvens av konfirmationer säger med andra ord långt ifrån hela sanningen om det intresse för religiösa frågor som finns i olika miljöer. Man kan i sammanhanget erinra om att enligt ett omfattande material från 1980-talet var andelen som sade sig vara ”intresserade av religion och livsåskådning” ungefär densamma i alla bebyggelsemiljöer.⁴⁰

Samvariationen mellan egenskaper hos prästerna och innehållet i deras begravningsamtal är komplicerad och svårtolkad. Kyrkoherdar och komministrar skiljer sig endast obetydligt. Några ålderskillnader framträder. De yngsta prästerna – de under 30 år – och de äldsta prästerna – de över 60 år – markerar, i något större utsträckning än de i mellanåldrarna, både att de talat om uppståndelsen och att samtalet rört sig om vad som här betecknats som ”förberedelsefrågor”. Skillnaderna mellan kvinnliga och manliga präster är obetydliga, men pekar mot att kvinnorna i något större utsträckning kommer in på existentiella frågor. Denna tendens är mera påtaglig då man

⁴⁰ Se Gustafsson, Göran: *Tro, samfund och samhälle*, 3:e upplagan, Örebro 1997, s. 39.

Tabell 10. *Innehåll i begravningsamtal i hem och församlingslokaler. Redovisning efter den dödas ålder*

	Uppståndelse- samtal	Existentiella samtal	Saknads- samtal	Förberedelse- samtal	Summa
– 29 år (48)	38 %	54 %	8 %	–	100 %
30–49 år (96)	26 %	52 %	20 %	2 %	100 %
50–64 år (191)	24 %	48 %	24 %	4 %	100 %
65–74 år (271)	24 %	38 %	30 %	9 %	101 %
75–84 år (526)	19 %	33 %	36 %	12 %	100 %
85 – år (500)	18 %	26 %	38 %	18 %	100 %
Totalt (1632)	21 %	35 %	32 %	11 %	99 %

håller den miljö de arbetar i under kontroll. Bland präster i de folkrikaste och folktätaste pastoraten (Storstad/Förort/Större stad/Medelstor stad) uppger fler kvinnor än män att de talat om uppståndelsen och existentiella frågor och fler män än kvinnor att de talat om sorgen och om förberedelser för begravningen. I de mindre folkrika och folktäta pastoraten (Större tätort/Mindre tätort/Landsbygd/Glesbygd) finns inga skillnader mellan kvinnliga och manliga präster, när det gäller begravningsamtalens innehåll. Bilden blir inte klarare av att man, när man håller ålder under kontroll (tioårsgrupper), inte finner några säkerställda skillnader mellan kvinnliga och manliga präster i någon av de sex åldersgrupperna. Mot denna bakgrund förefaller det säkrast att stanna vid slutsatsen att yttre karaktäristika hos prästen, såsom ålder, kön och tjänsteställning, inte är avgörande för vilket innehåll sorgesamtalen får.

Om den döda är en man eller kvinna har inte någon som helst betydelse för vilken inriktning begravningsamtalet får. Däremot är – som framgår av tabell 10 – åldern på den som skall begravas viktig för vad prästen och de efterlevande samtalar om.

Tabellen visar mycket regelbundna mönster. Ju yngre den person som dött är, ju vanligare är det att begravningsamtalen kan kategoriseras som "Uppståndelsesamtal" och "Existentiella samtal". Om den döda inte nått pensionsåldern, har tre fjärdedelar av samtalen denna karaktär. Är det en riktigt ung människa som dött, kommer samtalen endast i undantagsfall inte in på de djupgående frågorna. Omvänt ökar andelen samtal om sorgen och samtalen som är en direkt förberedelse för begravningen med åldern på den döda. Några liknande regelbundenheter framkommer inte, vare sig man ser till den dödas civilstånd eller sociala bakgrundsmiljö. Däremot finns det en tendens att de djupgående frågorna kommer upp oftare inför begravningar av personer som inte varit medlemmar av Svenska kyrkan än inför begravningar av kyrkomedlemmar. Materialet är litet, men resultatet är på intet sätt orimligt. Ett liknande resultat får man, då den något större

Tabell 11. *Innehåll i begravningssamtal i hem och församlingslokaler. Redovisning efter den dödas kyrkliga intresse*

	Uppståndelse- samtal	Existentiella samtal	Saknads- samtal	Förberedelse- samtal	Summa
Ej intresserad (256)	18 %	38 %	32 %	12 %	100 %
Ngt intresserad (837)	23 %	39 %	28 %	10 %	100 %
Mkt intresserad (219)	30 %	24 %	32 %	14 %	100 %

gruppen av döda med vad prästen bedömt som invandraranknytning beaktas för sig, däremot inte då man beaktar gruppen av döda med vad prästen bedömt som frikyrkoanknytning.

Ett intressant resultat får man då man delar materialet efter det kyrkliga intresse som prästen ansett att den döda haft. Uppgifterna återges i tabell 11.

Samtal om uppståndelsen är klart vanligare, när den döda bedömts ha stort kyrkligt intresse än när intresset varit mindre eller obefintligt. Samtalen kring existentiella frågor mellan präst och sörjande är emellertid betydligt vanligare, när den döda endast bedömts ha något kyrkligt intresse eller helt sakna sådant intresse. Slutresultatet är att de båda första kategorierna sammantagna är vanligare både bland dem som saknat kyrkligt intresse (56 procent) och bland dem som haft något kyrkligt intresse (62 procent) än bland dem som uppges ha haft stort kyrkligt intresse (54 procent). Samtal om uppståndelsen har betydligt oftare (39 procent) varit ett tema vid begravningssamtalet i det lilla antal fall, där prästen haft kontakt med den döda under tiden närmast före dödsfallet än i andra begravningssamtal.

När man ser till vilka de efterlevande är, finner man att innehållet i begravningssamtalen skiftar något beroende på i vilken släktrrelation de närmast sörjande står till den döda. Det förvånande är emellertid inte de små skillnaderna utan att innehållet i samtalen med de båda största efterlevandegrupperna, dvs maka/make/sambo och barn utan någon kvarlevande förälder, skiljer sig så lite. Fördelningarna på samtalskategorierna är i stort sett desamma, men med några procentenheter mer på såväl "Uppståndelse-samtal" som "Existentiella samtal", när en efterlevande maka/make står som närmast sörjande än när barnen gör det. Det längsta man kan driva analysen är att ta hänsyn till såväl prästens kön, den dödas kön och i vilken relation de närmast efterlevande står till den döda – och alla uppgifterna integreras i tabell 12.

Tabellen tillåter jämförelser på olika nivåer. Man kan – under kontrollhållande av den dödas kön och de efterlevandes relation till den döda – se vilken betydelse prästens kön har för innehållet i begravningssamtalet, genom att jämföra raderna 1 och 2, 3 och 4, 5 och 6 samt 7 och 8. Skillna-

Tabell 12. Innehåll i begravningssamtal i hem och församlingslokaler. Redovisning efter relation till den döda, den dödas kön och prästens kön

	Uppståndelse- samtal	Existentiella samtal	Saknads- samtal	Förberedelse- samtal	Summa
<i>Rad 1 (82)</i> Den döda: Kvinna Sörjande: Make Präst: Kvinna	20 %	45 %	29 %	6 %	100 %
<i>Rad 2 (172)</i> Den döda: Kvinna Sörjande: Make Präst: Man	20 %	40 %	36 %	5 %	101 %
<i>Rad 3 (170)</i> Den döda: Man Sörjande: Maka Präst: Kvinna	24 %	41 %	34 %	2 %	101 %
<i>Rad 4 (423)</i> Den döda: Man Sörjande: Maka Präst: Man	23 %	35 %	31 %	11 %	100 %
<i>Rad 5 (137)</i> Den döda: Kvinna Sörjande: Barn Präst: Kvinna	23 %	37 %	28 %	12 %	100 %
<i>Rad 6 (308)</i> Den döda: Kvinna Sörjande: Barn Präst: Man	21 %	27 %	36 %	16 %	100 %
<i>Rad 7 (64)</i> Den döda: Man Sörjande: Barn Präst: Kvinna	14 %	34 %	42 %	9 %	99 %
<i>Rad 8: (135)</i> Den döda: Man Sörjande: Barn Präst: Man	16 %	36 %	31 %	16 %	99 %

derna är inte stora, men det finns dels en tendens att de kvinnliga prästerna i större utsträckning än de manliga talar om existentiella frågor och dels en tendens att det är något vanligare att de manliga prästernas kontakter med de sörjande stannar vid vad som betecknats som "Förberedelsesamtal".

Man kan också jämföra vilken betydelse det har om den döda är en man eller en kvinna och samtidigt hålla prästens kön och de efterlevandes relation till den döda under kontroll. Detta sker genom jämförelser mellan ra-

derna 1 och 3, 2 och 4, 5 och 7 samt 6 och 8. Vissa skillnader framträder, men de är inte systematiska och det förefaller säkrast att hålla fast vid den tidigare slutsatsen att den dödas kön inte har någon betydelse för vilket innehållet blir i ett sorgesamtal.

Man kan utifrån tabell 12 också – med kontroll för prästens kön och den dödas kön – klarlägga om det har någon betydelse för vad som kommer upp i begravningssamtalen, då det är en efterlevande make/maka eller då det är den dödas barn som är prästens samtalspartner. När man jämför rad 1 och 5, rad 2 och 6, rad 3 och 7 samt rad 4 och 8, finner man åtminstone ett resultat som är värt att beakta: Genomgående är vid alla fyra jämförelserna de sammantagna procenttalen för "Uppståndelsesamtal" och "Existentiella samtal" större i raderna i den övre halvan av tabellen än i den nedre halvan. Detta innebär alltså att det är något vanligare att en präst och en efterlevande make/maka/sambo kommer in på de mest centrala frågorna i ett sorgesamtal, än att en präst och efterlevande barn gör det. Den andra sidan av detta är att det är vanligare att samtalen endast blir "Förberedelsesamtal", om det är en präst och efterlevande barn som möts än då en präst och en efterlevande maka/make/sambo möts.

De senast diskuterade skillnaderna är emellertid små. Man bör inte fastna vid dessa skillnader utan istället konstatera att även i begravningssamtal där det är barn till den döda som står som närmast sörjande, stannar samtalet sällan vid de yttre frågorna; man talar oftast också om sorgen efter den döda och i hälften av fallen finns dessutom den djupare dimensionen med. Man kan invända att barn är lika närstående som en maka/make, och så är det naturligtvis, men man måste också konstatera att det rör sig om människor som hör till skilda generationer. Den efterlevande makan/maken hör som regel till den äldre generation, där den religiösa aktiviteten är störst och där man också väntar att finna det största intresset för religiösa frågor. De efterlevande barnen däremot hör som regel till en medelåldersgeneration med mindre religiös aktivitet, men där ändå benägenheten att diskutera i vid mening religiösa frågor inte är mycket mindre än bland de äldre, när man kommer till en sådan gränssituation som ett dödsfall med åtföljande begravning i familjen utgör. En liten reservation måste emellertid göras. Hela analysen av innehållet i begravningssamtalen har byggts på svaren som gäller de samtal som förs ansikte mot ansikte och sådana samtal är – som framgick av tabell 5 – något vanligare när prästens samtalspartner är en efterlevande maka/make än när de närmast sörjande utgörs av den dödas barn.

Som sammanfattning av analysen av vilka temata begravningssamtalen rör sig kring, kan det sägas att dessa samtal – i den mån de sker ansikte mot ansikte och så är fallet med en helt överväldigande majoritet av samtalen – utöver att beröra de praktiska frågorna kring begravningen och vad som kännetecknat den döda, mycket ofta och föga överraskande kommer in på den sorg de efterlevande känner. Flertalet av dessa samtal (57 procent) stannar emellertid inte vid att ta upp de nämnda frågorna, utan man kom-

mer under samtalens gång också in på de djupt allmänmänskliga frågorna om mening, lidande och död och även på den kristna uppståndelse tron. Innehållet i samtalen svarar väl mot den bild av hur de bör gestalta sig enligt *Ett biskopsbrev om död och begravning*. I det föregående har innehållet i begravningssamtalen ställts mot olika bakgrundsvariabler men dessa har föga förklaringskraft i förhållande till de variationer i samtalens innehåll som kommit fram. Mönstret att gott och väl hälften av samtalen kommer in på frågor som rör tillvarons djupdimensioner och att endast någon tiondel av samtalen stannar vid frågor som direkt berör begravningsakten, går igen i alla miljöer och variationerna kring grundmönstret låter sig endast i ringa utsträckning förklaras vare sig genom att man ser till faktorer som är knutna till prästen eller genom att man ser till faktorer som är knutna till den döda och de sörjande.

SLUTREFLEKTION

Artikelförfattaren har under årens lopp i många rapporter och artiklar beskrivit olika delar av den kyrkliga seden och hur den utvecklats. Oftast har en dyster bild tecknats, där man kunnat iaktta vikande siffror och ointresse för kyrkan och den kristna religionen. Mot denna bakgrund har arbetet med artikeln om begravningssamtalen – trots det allvarliga ämnet – inneburit en positiv upplevelse. Här har inte temat blivit misslyckanden och tillbakagång, utan det omfattande enkät materialet har istället genom några enkla frågor belyst ett område där Svenska kyrkan och dess präster lyckats skapa något nytt och få fram något som oftast förefaller vara mycket meningsfullt för de berörda. Ett – när detta skrivs – ännu opublicerat intervjumaterial visar övertygande att begravningen är den av kyrkans tjänster som svenska folket värderar allra högst och att garantin att man får del av de kyrkliga handlingarna vid livets skiften väger tyngre än något annat som motiv för att man är medlem av Svenska kyrkan. De data som redovisats här, visar att kyrkan förmår möta de önskemål som finns bland folket. Dessutom antyder materialet att kyrkan lyckas göra detta utan att göra avsteg från sin egen syn på begravningen.

Summary

The Swedish Church Service Book notes that “The Funeral is part of a process which encompasses the course of events from the death-bed to the farewell at the graveside”. Parts of this process consist of the priest’s contacts with the bereaved household prior to the funeral service. It is the form and content of these conversations which are focused by this article, entitled *Conversations before the Funeral—A Study of the Church’s Practice in the 1990’s*.

By way of introduction two views of the contacts between the priest and the bereaved household are reported. One view is expressed in an Episcopal Letter on Death and Funerals, addressed to the priests in 1988. The bishops stress how important it is that the priest makes contact with the bereaved family as soon as knowledge of the death is received, and that during these conversations the priest might go beyond the practical details about the funeral and be prepared also to touch on existential issues and faith issues in the widest possible sense. The second view emerges from the material which is available at the undertakers’ parlours. There it is said that it is usual that a priest and the bereaved family are in touch before the funeral, but it is also stressed that the purpose of this contact is primarily to settle practical matters such as the choice of hymns etc.

Evidence from the bishops’ ministerial reports, given at the clergy conferences which take place every sixth year in each diocese, shows that conversations between the priest and the bereaved family prior to the funeral began to be frequent during the 1960’s, and during the 1970’s became more or less part of regular practice. This view is further supported by those questionnaires which vicars in all the parishes of the Church of Sweden sent to the Archive of Church History in Lund. At the mid 1970’s, 75 percent of the parishes reported that the priest and the bereaved family “usually” spoke to each other prior to the funeral. The practice of these conversations prior to the funeral service seems to have spread from the Stockholm area, first to other parts of central Sweden and then to the rest of the country. It took a long time for this practice to become the norm particularly in the Diocese of Gothenburg but also in other parts of Western and Southern Sweden. According to a questionnaire from the mid 1980’s, these conversations took place prior to most funerals in almost every parish in the country, and the same high level emerged from an investigation at the mid 1990’s. The general weakening in church attendance which had taken place bet-

ween these two investigations is not noticeable with regard to the practice of conversations prior to the funeral.

The article is primarily based on material gathered in 1997, in which all priests engaged in parochial ministry in the Church of Sweden were asked to describe the next funeral at which they were to officiate following the receipt of the questionnaire. 75 percent of the priests returned the form. The material which consists of more than 2 200 descriptions of funerals seems to be highly representative. The priests say, almost without exception, that they had contact with the bereaved family before the funeral service.

However, the form taken by this conversations vary greatly. In not quite 20 percent of the cases, the contact only took place over the telephone, which means that the normal form of contact was a face to face conversation. In the overwhelming number of cases (60 percent), the priest visited the bereaved family in their home, but in 20 percent of the cases the conversation was held in the localities belonging to the parish. The information on the questionnaires about these conversations is analysed in four categories: 1) diocese and type of housing area, 2) who was the priest, 3) who was the deceased person, and 4) who were the bereaved persons.

Home visits are less common in the Dioceses of Stockholm, Gothenburg and Lund, i.e. in those dioceses where the major cities are located, than in other dioceses. Conversations in the parish's localities are particularly common in the Diocese of Stockholm, whereas, particularly in the Diocese of Gothenburg, the contact is limited to a telephone conversation. Besides these differences, the type of housing area has no particular bearing on the form chosen for conversations prior to funerals. Nor do the characteristics of the priest, such as official rank, sex, or age influence the form for the funeral conversation in any particular degree. Contacts between the priest and the bereaved family in the home of the family are particularly common when the deceased is a young or middle-aged person, whereas the conversations often take place in the parish's localities or on the telephone when it is a very old person who is to be buried. If the bereaved person is a spouse of the deceased, home visits are much more common than if the bereaved family are children of the deceased.

The priests answered surprisingly willingly the question about what they had discussed with the bereaved family. The replies were termed as "conversations about the resurrection", "conversations on existential issues", "conversations about bereavement" or "conversations on practical details". Most of the conversations touched on several of these issues and in those cases only the deeper issues have been noted in the analysis. A fifth of the conversations concerned resurrection, i.e. a central theme of the Christian faith, and another third of the conversations concerned existential issues on suffering and death, and the meaning of life. A third of the conversations touched on the bereavement and sense of loss felt by the family, and

in a fifth of the conversations only practical details concerning the funeral or personal characteristics of the deceased were talked about.

There is a clear difference between conversations on the telephone and other conversations with regard to the content of the conversations. When the priest and the bereaved person only speak on the telephone the conversation has usually not gone beyond the simplest questions, whereas personal, face to face conversations have normally included themes of the Christian faith and the conditions of human life. In the further analysis, only those conversations in which the priest and the bereaved have had a personal contact are included. The differences between dioceses and between different types of housing areas with regard to the content of the funeral conversation are quite negligible, and this absence of differences is in sharp contrast to the differences which are regularly found between different geographical areas and different environments (city vs rural area) with regard to religious activities.

Nor is it possible to settle that any external characteristic of the priest, such as age, sex, or official rank, has any particular influence on the content of the funeral conversations. It is however quite clear that the younger the deceased persons, the deeper the dimension of these conversations. Nor does the degree of interest in the Church shown by the deceased person govern the conversation in any particular way: it is equally common to discuss matters of faith and existential issues in cases where the deceased person has not taken any interest in the Church as in the cases where the deceased has been very actively interested in the Church. In a table towards the end of the article, an attempt is made to show simultaneously the importance of a number of factors, and the most important result is that the conversations between the priest and the surviving spouse and between the priest and the children of the deceased person do not differ very significantly, even though it concerns people at very different stages of the life cycle. The final result of all analyses is that the content of the conversations held prior to funerals is not in any significant degree governed by such external factors which can be measured by an investigation using questionnaires with fixed answers.

The material which has been made available by priests answering questions about one particular funeral shows convincingly that the form and the content of the funeral conversations are more in line with the view on how they ought to be conducted which the bishops expressed in their pastoral letter than with the view represented by the undertakers. At a time when church attendance and the customary position of the Church is in many aspects being weakened, the conversations between priests of the Church of Sweden and the bereaved relatives prior to the funeral service appear to be a recently introduced practice which is able to fill many important functions.

Translation: Gerd Swensson, Te Deum